

● КЭПСИЭХНИН БАБАРАВЫН

Оскуолаҕа анаммыт олох

Мария Семеновна Листикова учууталынан үлэ-лэбэти бийыл орубуна 40 сыһын үөһэр Кини бастаан педучилищени бүтүрүтү, илэин СГУ саха тылыгар уонна литературатыгар өтдөлө-мөтүсү ситиһилээх-пин үөрэһитэ. Оччолор-тон бастын обществен-ник, атыннай ийи этэ, үлэ-лэбэти самодетель-ности, биир бастын (кэри-и) бийыл бийыланын (бэбэрава) биир пуче-канна асар чистэ-мэти. Кини университет-ти 1958 сыллааха бүт-түрүн бастын бастаан Ус-Алдан оройуонугар үлэ-лэбэти. Эдэр специалист бастаан күнүрүтүн үлэтигэр улахан бэри-инилээтэ, сааһын, бас-тыны киллэрэргэ кыба-нара, үлэтигэр коллек-тивтар, үөрэтэр обору-гар сөбүлүлүтэ.

Кэлин интернат-оскуо-лаа пучука уонна саха тылларын учууталынан, директору итэр үлэ-лэбэти солбуйаччынан, старши-иниэтигэр үтүө суо-бастаахтык үлэ-лэбэти. Ити сылларга ат-тестациялааһынны сити-һилээхтик барбыта.

Ол ийин Саха Республи-катын, Российской Фе-дерация Уөраһиниис-теретвогарын Бочуоту-най грамоталарынан ик-ки тогулукун бэбэрава-мэти.

Кини уруоктара тарх-ыныларын, техникскай уонна дидактическай хаачылыааларынан, оло-х итэрэһин тардалары-нан, үөрэтэр кыама-ларын көдүүстөрүнүн ур-атылаахтар. Уруокта үлэ-лэбэти сөбүлүтэ усу-бу-балары тэрийэн саха оло-хун сахалык итэр, ки-ниэр хас биирдилэрэ айымнылаахтык үлэ-лэ-рин ситиһэр. Кини үтүө сылларга оскуолаҕа са-ха тыллы лексикатын, бэр корреспонденттар «Маарыкчаан-99» куру-нуоктары тэрийбитэ, са-лайбыта. Ойно иттиһи-бит олох оскуола-ларын, оройуоннарын оло-хун «Бэлэм буол», «Са-га олох», «Пионерскай правда» хаһыаттарга кэбэти сардаһыттарга, Элбэх конкурстарга, слеттарга, көрүүлэрэ ситиһилээхтик кыт-тыбыттар. Ону өйдө-бү-һүн бэлэхтэр, «Бэлэм буол» уонна «Сага олох»

хаһыаттар Бочуотунай грамоталары түөһүлү-лэр.

Норуот муударына этэ-ринэн хас биирдин кы-лаас бийэтин учууталы-гар ийиһиллэр. Хаһы-да сарыттахына Мария Семеновна үөрэһит оло-хун итэрэһин билэ-рин Кинилэр түмүтү-лэстэринэн, бийэтигэр сатаан сарыттахыларын, үлэ-лэбэти уорэх-хэ үрдүк эппиниэстэ-хэ-ринэн уратылаахтар. Итинэн үтүөсүккэ хаачыстыбалары учуутал олохтор төрөппүтүгэр кыт-тыкка сибэстэти туту-бан ситиһитэ чуотнай.

Учуутал сардаһа уон-на түбүтэх үлэтин Ма-рия Семеновна бийэтин общественнай уонна педа-гогическай итэр-өйдөтөр түбүгүн кытта таба дьу-ораллар. Кини түөрт тө-гүд селскэй Сэбиэт де-путатынан талыллан быһбардааччылар эрэл-лэрин төлөрбүтэ, кинилэр кыһалчаларын, туруор-сууларын олоххо киллэр-сэбэти. Ону таһынан зо-наларынан үс-урин са-модетельноһу көрүүтэ активнайдык кыттар.

дону түмэр, бийэти үс-урин самодетельность хас да тогулукта лауреа-та. Ол бийыллар сага үлэ-лэбэти эрэр эдэр биир идэлээхтэринин бийэтин баай опытын атастатар, субалар таһаар. Кини «Саха народнай суру-йалчыларыгар аналлаах литературнай нэбэлэни быһтык опытыттан» «Са-ха тылыгар IV—V кы-лаастарга лексика куру-нукуу кыттык», «V кы-лааска саха литератур-тын уруосар патриотиче-скай итти-үөрэтин со-руктары», о. д. а. да-кы-лааттар республикада бийэрхмэтигэр. Общес-твеннай методист бы-һытынан 1984 сыл-лааха семинардарга, курстарга эдэр учуутал-ларга аһаас уруоктары, бийэрхмэтигэр субалары бийэрхмэтигэр, лексика-лар аһаһыта.

Учууталга үөрэһит олохторун махталара — саамай урдук сыһабыл. Мария Семеновна үөрэ-һит олохтор бийэтин учууталлар, итэрэһилэр, врачтар, журналистар, ин-женердэр, о. д. а.

Кинилэр учууталларын кытта сибэстэрин бил-пин дэбаны быһаһтар.

Анна ПАВЛОВА,
норуот үөрэһитинин
туйгуна.

УСУЛУОБУЙАТА ЧУОЛКАЙДАННА

АТ СҮҮРҮҮТЭ

танцияда оройуоннарга да, совхозтарга да иккилэ-зачет. Мэһэ-800 метр-и-кки, 1200 метр-и үс саастаахтар кыттыах-тар, оттон 1600 метр-и үөһэ сааһынан хаачы-тааһыт. Сөүрүтүн атынлаһыллыбыт сүүр-күтөр көрдөрүүтэ эчэ-ка аһаһыллыт, Саха сир-игэр үөскэбит ыраас хаан-ах-тар бирнэмэлэрэ эр-и-ллымыттар.

Саха боруодатыгар уон-на сизнэрдэрэ күрэх-тиг биирнэстэ маһы-гар: оройуоннар хама-данан мистэ-лэһилэригэр бастаан мистэ-лэ 300 тыһ. солк., иккисэ 150, үһүс-кэ 100, оттон совхозтарга бастаабыкка 200, иккисэ 100, үһүсэ 50 тыһ. солк. Дистанцияларга баста-аһыттарга бастаан мистэ-лэ 30, иккисэ 20, үһүсэ 10, бэйэлэрин бөлөхтөрү-гэр сүүрүүтэ бастаабыкка 10, иккисэ 6, үһүсэ 4 тыһ. солк.

Харчынан биирнэстэ таһынан П. А. Ойуу-кай. Таатта оройуонун

хаһаайыстыбаларын анал биирнэстэ оонньонор. Түмүк ийин оройуоннарга туска таһаарыллар, анал кубок бэриллэр.

Бэйэбит оройуонмуту-гар соторутаабыта аты эр-чийэр тренердэри кытта сөбүлэһэ сарыттыбыт. Билигин туругуна үс сир-и: Мугудайга 9, Сы-лаһага 11, Мындааһага 10 ат байыллар. Ону таһынан Хатылыга уонна Мугудайга саха боруода сүүрүктэри эрчийэн са-лаһаа. Сүүрүктэри үчү-гэй хаачыстыбалаах оту-нан, бурдугуна хаачыһа иллитэр. Уу суогуна оройуонна аттары сааскы сүүрүү кыттылабытара. Сайынны сүүрүүтү бэ-и-һын бастаан декадаты-гар кыттарга дини буол-ла дэбаны, соххор солкуобайа суох олохтор. Ойно оройуон хаһаайыстыбаларын бэ

Газимур — заводской оройуон — Чигчинский уобалаа бир саамай уруга, кытты сэр кыттыта. XVIII үйэ саамайыттар Газимур өрүс бассейнагар үрүн көмүс үөскөбүтэ арыллыгыта, ичинтэх дойдуга бааһынайдар, сылыттылар олохсундуулар барбыттар, манан хандаа көпкү хаайылыахтар кырык Акатуйскайдаагы хаа-тырдаа барар суолла-ра ааһара.

Бүгүн оройуонга 15 сэмэниэбэ уонтан та-ра тахса кини озорор. Кинилэр бэйэлэрин аһылыгынан хаачына-ра

Хайдах олоробун, кытты сир?

Имахтара суох. Оройуон бюджетин 70 бырыһыана — дотация. Онон да буолуо, бу үһүс сир олово уратылаах. Алта сэлэни-лэбэ аһаха дээрэ алектродини тардыл-лыбата, олорго дыһа-ри дизельнай станция-лар сырдаталлар. Ыраах сытар учаас-

тактарга, ороскуота бэрт дини, самолет көппөт, автобустар да-даны сылдыбаттар. Кини сирдэртэн быс-тыы кытаанаа: радио, телефон үлэлээбэтэр. Тыйа сирин олохтоох-рун уйгуларын таһыма маады үрдүгэ суоҕа, оттон билигин үгүс дыһа кэргэн умнаһа-тылар кирдингэ кэллэ-лэр.

Синимон: Тайна сэлэниэ оскулатын ди-ректор Л. Штырета кылааска үөрэнэччилэ-рин кытта.

В. Саяни фотота. (РИТА—ССТА).

РЕФОРМА БАРА ТУРДАБЫНА

Хас биирдиигит „бу миэнэ, бэйэм сирим“ диэтэр...

Аграрнай реформа сүрүн хайысхатынан сир ре-формата буолар. Сир реформата мананк туһаайы-ларынан ытыллар:

— бааһынай хаһаайыстыбаларыгар, кэпэх хаһа-йыстыбаларга сирин биэрнэ;

— биирдигилээн олоһор дыһа тутуутугар уонна сүө-һү интэриниэн, оҕуруот аһын үүннэриниэн дьарык-танар нэһилинниэ аранастыгар сирин олүүлээһин;

— тыйа хаһаайыстыбатынан дьарыктанар хаһаа-йыһааһын бары структураларыгар сирин сыһаарыы.

Сиргэ сыһыанга правовой уонна экономическай өртүнэн соһтоох механизмы тобулуу ураты суолта-лаах. Онуоха бастагы учараттаах дьаһалларынан сир нолуогун олохтообун, сиргэ экономическай сы-набылы уонна нормативнай сыһааны төрүттээһин, сир баһын систематын киллэри, о. д. а. буолаллар. Маны тэҥэ туһанааччылар структуралара улары-тыллыһан сирин туһанын хаачыстыба уонна ахсаан өртүнэн уларытыһы кэпээн көрүү (мониторинг) сокуону кэһиллэр иһин экономическай санкциялары туттуу уонна сирин хаачыстыба өртүнэн тупсарыы, уорун үрдэти иһин материалнай көбүлээһин ме-ханизмын олохтообун, сирин харыстааһын государствен-най программатын олоххо киллэрин эмнэ булгуччу-лаах дьаһаллар.

Балары олоххо киллэрингэ сир реформата икки этабынан барар. Бастагы этаба 1993 снл күлүн ту-тар 15 күнүгүн түмүктээнэ. Бастагы этапка сирин чуолкайдааһын, тэрилтэлэр уонна граждандар сиргэ испидиһыларын быһаарыы, сир анал фондатын тэ-рийин, сирин туһанааччылары каттаан регистрация-лааһын, нолуогу киллэрин, сир сокуонун кэһин иһин уонна алдатыллыбыт сирдэри чуолкайдаан экономи-ческай санкциялары олохтообун курдук дьаһаллар хабылыһылар. Сир реформатын ыттыы Бала-һыаннааҕа бигэргэмнэ. Элбэх муһунахтар, сем-нардар ытылыһылар. Маныаха сыһааннаах доку-менттар оройуоннаагы хаһааһаа сырдатыллан, онон үөскөбүт элбэх ытылыһаага эппиэттэр бэрилли-лэр. Онон сокуону тутуһууга, документация, тэ-рээһин өртүгэр улахан муһаарыы суох.

1992 снл оройуонга хаһаайыстыба араас көрүг-нэрин тарыһы сыһынан буолла. Совхоз структура-тынан соһтоох «Мугудай» сылгы завода үлэллэр, атыттар бааһынай хаһаайыстыбаларын ассоциация-ларыгар, төлөрүтэ суох эппиэтинэстээх таһаарысты-баларга нубулуйдулар. Онон сирин туһанааччылар структуралара эмнэ төрдүттэн уларыда.

Ааспыт снл түмүгүнэн хаһаайыстыбаларга (бары норуоттарга) 115407 гектар уопсай нэһиэхэ сир баар, ол иһингэр 75739 гектара тыйа хаһаайыстыба-га, тыйа туһаныллар. Иһинтэн 9589 гектара бааһына, 220 гектара оһорбо, 31498 гектара хотуна, 34432 гектара мэтчирэг.

Сир реформатын ыттыы Балаһыаннааһынан сир-гэ орто олүү кээмэйэ быһыллыбыта. Тыйа хаһаайыс-тыбатын тэрилтэлэргэ үлэлээччилэргэ бир иһинэхэ орто олүү 10 гектарынан, тыйа хаһаайыстыбатынан дьарыктанар дыһа кэргэнгэ, хаһаайыстыбанын кы-дьярыктанар дыһа кэргэнгэ, хаһаайыстыбанын сирин иһингэ олоһурун, дууһаа 2-һин гектарынан сирин олүүлээххө бэриллибэтэ. Ол эрэри, биллэрин үһүн болдьоххо бэриллибэтэ. Ол эрэри, биллэрин үһүн олоруу хаһаайыстыбаларынан орто олүү 7,97, сирэ тус-туса. Холобур, ити «Вахсы» совхозка 7,97, «Мугудайга» 9,5, «Мындааһаага» 8,2, Эрэллэ «Мугудайга» 9,6 гектар буолар. Оттон урунсу Карл Эрстингэ 9,6 гектар буолар, 10,46 гектарынан быһыл-Маркс аатынан совхозка 10,46 гектарынан быһыл-лыбыта. Тыйа хаһаайыстыбатыгар туһаныллар сир-дэргэ хотуна, мэтчирэг, бааһына, оһорбо холбуу дэргэ хотуна, мэтчирэг, бааһына, оһорбо уларыдан кыһаллар. Онон хаһаайыһааһын көрүүгэ уларыдан кыһаллар. Онон хаһаайыһааһын көрүүгэ уларыдан кыһаллар. Онон хаһаайыһааһын көрүүгэ уларыдан кыһаллар.

Сир реформатын сокуонун быһытынан сир анал фондатын тарыһын бастагы түһүмэһэр сүрүн сорук-пут туһанылыһаах, үүнүүтэ намыһах, бырабыл-лыбыт, туһаныллар нэһэн туоратыллыбыт учаас-тактары чуолкайдаан, хас биирдиги тыйа хаһаайыс-тыбатын дьарыктанар иһинэхэ матарбаһаа аһаан,

учаастак кыра да буоллар хаһаайыһааһын ситиһин этэ.

Быллэн турар, дыһа үчүгэй үүнүүтээх сиргэ тий-сигин бырыһыана кыра этэ. Оройуон хаһаайысты-баларыгар ааспыт сылларга бүтэйдэһин аһаһа ы-тыллыбатаа. Үгүс хотуна мэтчирэгтэ кубулуйан үүнүүлэрэ намыһа, эргиртэн тахсан көдүүстэрэ биллэрдик аччаабыта, туһаныллар сир нэһа кыраа-быта. Ол биллэрин эрэ, хас биирдиги тектарынан чуол-кайдаан дууһаан, үлэһиттэри сыһаарар нэһиэ, ырыһааһын көрүүнэ

Мугудай орто оскуолаларга «Көлүкчээ» оюу үчкүлүктүн уюна ырыштын ансамбли 1988 жылдан бери үзгүлтүксүз чыгып келе жатат. Кинини музыка, төрүт культураны унутпаста Татяна Егорова, Захарова, Садыр, Манна бастаган ошолор ырыда, тойука, халуска даярдыктары, ошон 1988 жылдан ансамбль үчкүлүктүн башындагы ансамбли. Ошол саадаан чыгарышкан Елена Петровна Сивцева, Николай Николаевич Терютина, калыптар, «Көлүкчээ» ансамбли — «Кулун куоттарыма, сүргүн сүтөрүм» деген девиздеш республикадагы оюу фольклорун, «Көлдөр ол жемс доргоонор» деген республикадагы ыры конкурсун лауреаттар, «Үчкүлдөр Саха сир» республикадагы конкурс дипломуна, «Маралайы ошолдор» оройун үчкүлүк конкурсун кыялылаады.

Толорор маастарытыба та үрдүтү, ошолор эстетический иттиги ситининдерин итин Саха Республикасынын культураны

РЕДАКЦИЯ ПОЧТАТА

«КӨЛҮКЧЭЭ»
АНСАМБЛЬ

министрин А. С. Борисов биринчилик «Көлүкчээ» ансамблыга «народный» деген бочуоттаах аат кырылган. Соторутаарыта Мугудайдагы Сындалан Кинигар бичир доргоонор бочуоттаах аат индерилибтин туо-булуур докумуну культура оройуоннаагы управлениеттан А. Н. Пудова үөрүүлөх бышыгымайгыга туттарды. Ошол бичигини үөрөх оройуоннаагы управлениеттан, «Мугудай» сыгы заводтан, олохтоох балыгына коллектив истинин эердээтилер.

Үөрүүлөх чаас кинит-тон ыры-тойук, үчкүлүктүн бичер садалына. Көрөчүлөр Рита Сивцева, Оля Терютина, Таня

Захарова, Алеша уюна Афоня Поповтар, Алки Захаров ырыларын, «Дорогой» үөрүткө, «Көлүкчээ» үөрүткө, «Нур» үчкүлүктүн дохсун ыты тыаынан көрүстүлөр. Итин сарга фольклорнай группна ошолор «Дулурулар Нургул» бочуот, ошон хогон бына тардан толордулар. Улахан конерпыт «Көлүкчээ» деген композициянан түмүктөнөт.

Ансамбль чилиннере бул бочуоттаах аалытын туйан бичер кудук үөрүнөт. Итин аты ыларбытыгар кыялтанбыт, куорсун аспыт тапталлаах учууталарытыгар Татяна Егорова, Захарова, Елена Петровна Сивцева, Николай Николаевич Терютина, калыптар, «Көлүкчээ» ансамбли — «Кулун куоттарыма, сүргүн сүтөрүм» деген девиздеш республикадагы оюу фольклорун, «Көлдөр ол жемс доргоонор» деген республикадагы ыры конкурсун лауреаттар, «Үчкүлдөр Саха сир» республикадагы конкурс дипломуна, «Маралайы ошолдор» оройун үчкүлүк конкурсун кыялылаады.

Света ЛАВРЕНТЬЕВА,
Мугудай орто оскуоланын VI кытаанын үөрөнөчүсү.

ТАБАХ СОДУЛУН
СИТЭ ӨЙДӨӨБӨПҮТ

Соторутаарыта Дюкуу-кайга «Ошолор ортолоругар маркоманинны, токсикоманинны утары үзгүлүктүн» деген темада курсна үөрүнн тахсыбытыл. Итин тема автору Москуватан сылдыар Г. В. Плешкова лекция аахта. Ошол үрдүк, орто, анал үөрөх оскуолаларын учууталары, директордара, анал үзгүлүктөрү сырттылар. Бу боннуруос агардас ошолорго эри сыгылаах буолбакка, хас бирдин ичиги, төрөлүтү, тарилтени кытта үзгүлүктүн тууаналынан сеп эбит деген санаада калдым. Ошолорбут доруобууларын турууга сөмчөтө суох. Холуур, медицинский көрүү түгүлүктүн оскуола ошолорун 90 бырыялларга мөлөтүлөр доруобуулаах. Иылааска 1-2 эр ою адыас доруобай турунтаах. Ол сүрүп биринчилик — ошолор үөрөнөр усулуобуулар, астар-үөллөр кулаады, тууалылар эйгэбит буорту буолбута. Оскуолалар базалара олус

молтох, кыһын олус тыгындылар. Ошол тээ доруобуулаах бастагы күөрүлүктүн табак буолар. Бичир сикетаны тардым быыллаах маасына суолугар ошолор 10 чаас тыгындына тег, сыгытыга тууаналыгыт газ кырылган салгынын тыгындылар буортуга 248 төгүл үрдүк. Тууалылар эйгэбит табак буортуга ааган сипи-кин, кини тыгыннар органдар, адыадыларыгар (бронхит, астма, тыга рага) тирдээр. Тыгады итин хаалдыт табак дуюкэтин хаалдыт табак сөтөлүс үөрөтөр. Ылан көрүм, 1 кг табак 57 грамм табак дуюкэтин бичер. Ол аата күнгө бичир пачка бичирүрөккөн тардар кини тыгынныгар сыт устата 700—800 грамм табак дуюкэтин бичер. Ошол оскуолалар, тарилталар садыааччылар, хас бирдин эри үзгүлүктүн, төрөлүтү ошолорбутугар, ыччаттарытыгар табак буортуга өйдөтүх түс-

таахпыт. Кинилер чилиннере бул бочуоттаах аалытын туйан бичер кудук үөрүнөт. Итин аты ыларбытыгар кыялтанбыт, куорсун аспыт тапталлаах учууталарытыгар Татяна Егорова, Захарова, Елена Петровна Сивцева, Николай Николаевич Терютина, калыптар, «Көлүкчээ» ансамбли — «Кулун куоттарыма, сүргүн сүтөрүм» деген девиздеш республикадагы оюу фольклорун, «Көлдөр ол жемс доргоонор» деген республикадагы ыры конкурсун лауреаттар, «Үчкүлдөр Саха сир» республикадагы конкурс дипломуна, «Маралайы ошолдор» оройун үчкүлүк конкурсун кыялылаады.

Бастагы кылаастан уон биринче кылаастарга ийгээ ахсын бирдин чаас «Майгы-сиги уюна доруобуу» уруога деген баттан арыгыга, табак утары профилактикалык үзгүлүктүн кытаахы, учууталарга уюна төрөлүтүртү анал семинарды бичерлээххэ деген санаада калдым бу курсу мөтөр баран.

Клара
ОКОНЕШНИКОВА,
Чурапчы орто оскуоланын учуутала.

Уон ай буолан баран 1000 км кэрингэ сирин айнааган бизе саастаах Орелина «Скруди» деген ааттаах таныыр доргоо артылаан калды.

Бу уратылаах ошолор уюа өсөө 1990 жылдан кырылган Орелина деген төрдүс мандиэмниттен суулан түспүт кимиттен, садалаахтыга Төрөлүтүтү кыыстарын олук дег саадыгыга, кини мига чугааныр өйө суох сыгытыга «Тагара бичиги үзгүлүктүн төрөлүтүтүн кылаахыта, деген кыныллар Джорджет уюна Жан Луис кыныллар тигер, өйдөмүтү, Ол эрзери өр кымын саарбатаа, оттон уна орто баралыктылаабыт этэ.

Эмтир праба төрөлүтүтү кыыстарыгар кыосканы бэлэктиниллоригер сүбөлөбүт. Ошол бу кылаах сыт саастаах «Скруди» баар буолбута уюна баралыктылаабыт кыныллар улахан доргоо ошолорго. 1991 с. атырдаах ыгыгар деген кэрген Франция Грюни куоратытан ыраах сы-

